

Mikael Agricolan kielen adpositiot *läsnä, lähes* ja *liki*

Johdanto

Lähellä olemista ilmaistaan suomen kielessä nykyään *lähi-* ja *liki-*vartaloisilla adpositioilla ja adverbeilla. Myös Agricolan kielessä *lähi-*vartaloiiset adpositiot ja *liki-*adpositio esiintyvät tässä funktiossa. Agricolan kielestä ei kuitenkaan löydy *lähi-*vartalaisia ulkopaikallissijaisia muotoja *lähellä, läheltä, lähelle*. Niiden sijaan adpositioina esiintyvät *läsnä* ja *lähes*. *Liki-*vartaloisista adpositioista *liki* on ainoa, joka esiintyy Agricolan kielessä. Ulkopaikallissijaisia muotoja *likellä, likeltä, likelle* ei ole Agricolan kielessä. Tarkasteltavana olevat adpositiot poikkeavat siis suurelta osin nykysuomen adpositioista, ja tällaiset nyky-suomesta puuttuvat adpositiot ovat toistaiseksi löydettävissä parhaiten lukemalla Agricolan teokset läpi.¹ Tarkkuutta aineiston keräämisessä vaatii myös se, että kyseiset adpositiot voivat esiintyä myös adverbeina, jotka rajautuvat tutkimuksen ulkopuolelle.

Tarkastelen artikkelissa kutakin adpositiota omassa luvussaan. Esitän, kuinka monta kertaa kyseinen adpositio esiintyy Agricolan kielessä ja miten adpositiot jakautuvat teoksiin. Koska Agricolan teokset ovat pääosin käännöskieltä ja kääntämisessä on noudatettu pitkälti ns. uskollisuuden periaatetta, jonka mukaan vieraskieliset tekstit on suomennettu sana sanalta alkuperäistä tekstiä seuraten, tarkastelen myös sitä, millaisiin lähtökielisiin esikuviiin adpositiot perustuvat. Lähtökielisiä esikuvia tutkin erityisesti Uuden testamentin avulla. Agricolan Uuden testamentin lähteinä ovat Erasmus Rotterdamilaisen Uuden testamentin kreikankielinen teksti (= KR), Erasmusuksen latinankielinen käännös (= ER), latinankielinen Vulgata (= V), Lutherin Uuden testamentin saksannos (= L), vuonna 1526 ilmestynyt ruotsinkielinen Uusi testamentti (= NT) ja vuonna 1541 ilmestynyt ruotsinkielinen kokoraamattu (= GVB). (Hjelt 1909, 7–14; ks. myös Itkonen-Kaila 1997.) Keskeistä artikkelissa on adpositioiden syntaksin ja semantiikan tutkiminen. Tutkin, millaisia adpositiorakenteet ovat, mitä adpositiot merkitsevät, millaisten täydennysten kanssa adpositiot muodostavat rakenteita ja millaisia pääsanoja ne määrittävät. Lisäksi tarkastelen

1. Agricolan kielen tutkija voi hyödyntää aineistoa etsiessään myös Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Vanhan kirjasuomen korpusta ja Turun yliopistossa tekeillä olevaa Mikael Agricolan teosten morfosyntaktista tietokantaa, joiden avulla on mahdollista tehdä erilaisia hakuja Agricolan kielestä.

adpositioiden muutosta Agricolasta nykykieleen. Tutkin muutosta nykysuomen sanakirjojen avulla ja vertaamalla Agricolan Uuden testamentin ja vuoden 1992 Uuden testamentin adpositioita. Näin saadaan käsitys siitä, miten adpositioiden käyttö on muuttunut kirjakielissä nykypäivään tultaessa.

Muutoksen tarkastelussa apuna toimii kieliopillistumisteoria. Kieliopillistumisessa leksikaalinen yksikkö muuttuu tietyssä kontekstissa kieliopilliseksi tai kieliopillinen yksikkö kieliopillisemmaksi (Heine ym. 1991, 2; Hopper–Traugott 1993, xv). Kieliopillistuminen käynnistyy semanttisesta muutoksesta, jonkin rakenteen reanalysoinnista (Harris–Campbell 1995, 70–72), jossa ei tapahdu välitöntä eikä olennaista ulkoasun muutosta (Langacker 1977, 58). Yleensä reanalyysin edellytyksenä on rakenteellinen kaksitulkintaisuus, jolla tarkoitetaan sitä, että rakenne voidaan tulkita kirjaimellisesti tai metaforisesti (Harris–Campbell 1995, 70–72). Kieliopillinen merkitys kehittyy leksikaalisen yleistymisen tai semanttisen sisällön heikkenemisen tuloksena. Leksikaalinen yleistymisen on toisaalta muodon polyseemisuuden lisääntymistä, toisaalta morfeemin etenemistä leksikaalisesta kieliopilliseksi. Kieliopillistuvat sanat toimivat yhä useammassa morfosyntaktisissa merkityksissä. (Hopper–Traugott 1993, 87–93, 96–97, 100.) Bernd Heinen ym. (1991, 48, 160) mukaan kieliopillistumista voidaan kuvata seuraavan metaforisiin siirtymiin perustuvan ketjun avulla: henkilö → esine → toiminta → tila (space) → aika → laatu. Kieliopillistumisketju on kuitenkin yleistys, ja siihen löytyy poikkeuksia.

lähi-vartalon etymologia

Lähi-sanavartalolla on vastineita lähisukukielissä ja marissa. Esimerkiksi suomen *lähellä*-partikkelia vastaavat karjalan *lähillä* ja viron *lähedal*. Marin partikkelissa *lišne* on sama vartalo ja sama pääte kuin suomen *läsnä*-sanassa. Vartalon alkuperäiseksi asuksi on rekonstruoitu **laš(e)*. *Lähi*-vartalon muodot eivät esiinny yleensä itsenäisinä sanoina vaan tiettyihin taivutusmuotoihin kiteytyneinä partikkeleina. (SKES; UEW; SSA; NES.)

Lähes on sanavartalosta *lähi* muodostettu adverbi, ja aiemmin sitä käytettiin myös adpositiona. Alkuaan *lähes* on taivutusmuoto, jossa on päätteenä suomensukuisten kielten taivutusjärjestelmään aiemmin kuulunut yleisen tulosijan eli latiiivin pääte *-s*. Muodon alkuperäinen merkitys on 'lähelle'. (SKES; SSA; NES.) *Läsnä* ja *lässä* ovat samasta *lähi*-vartalosta muodostettuja essiivimuotoja, joiden merkitys on 'lähellä, paikalla' (SSA *lähi*-).

läsnä

Agricolan kielessä on 20 *läsnä*-adpositioita. Niiden ortografia vaihtelee. Yleisin kirjoitusasu on *lesse* (11). Muut kirjoitusasut ovat *leszne* (4), *lesne* (3), takavokaalinen *leszna* (1) ja *esse* (1), josta puuttuu painovirheen takia *l*.

Läsnä-adpositioista puolet on Uudessa testamentissa, ja näistä yhdeksän esiintyy ykkösosassa ja yksi kakkososassa.² Rukouskirjassa adpositioita on viisi, Psaltrarissa kaksi ja Messussa, Piinassa ja Profeetoissa yksi.

Kaikille Agricolan Uuden testamentin *läsnä*-adpositioille löytyy esikuva jostakin ja yleensä useimmista lähtöteksteistä. Lutherin Uudessa testamentissa *läsnä*-adpositiota vastaavat *nahe bey* (6), *nahe* (1), *zunächst an* (1) ja kaksi kertaa datiivin kanssa järjestyvä *an* ’ääressä, äärellä, varrella’, joka ei vastaa merkitykseltään kirjaimellisesti *läsnä*-adpositiota. Ruotsinkielisissä Uuden testamentin käännöksissä Agricolan *läsnä*-adpositiota vastaavat *hardt widh* (NT 3; GVB 4), *hart in moot* (NT 1) ja *widh* (3) ’ääreen, äärellä, luona’, joka ei vastaa *läsnä*-prepositiota aivan kirjaimellisesti. Molemmissa ruotsinkielisissä teksteissä on lisäksi kolmesti muunlainen käännös. Latinankielisissä teksteissä on *läsnä*-adposition vastineina *iuxta* (3), *prope* (V 3; ER 2), *circa* (1), *prope ab* ’läheltä’ (V 1) ja *in propinque* (ER 1). Muunlainen käännös on Vulgatassa kaksi kertaa ja Erasmuksen latinannoksessa kolme kertaa. Kreikankielisessä tekstissä *läsnä*-adpositiota vastaavat genetiivimuotoisen täydennyksen saava ἐγγύς (7), παρὰ (1), jonka täydennys on akkusatiivimuotoinen, ja kaksi kertaa muunlainen käännös.

- (1) Temen sis päle kirioituxen luit monda Juttaista, sille se Paikka oli **lesse Caupungita**³ cussa Chistus Ristinnaulittin. (A-II-302-[Jh:19:20])
 Diese Vberschrifft lasen viel Jüden, denn die stete war **nahe bey der Stad**, das Jhesus gecreutziget ist. (L)
 Thenna öffuerschrifftēna låso månge aff Judhana, Ty rwmet ther Jesus war korszfäst, war **hart widh stadhen.** (NT)
 Thenna offuerschrifftēna låso monge aff Judanar, Ty rwmet ther Jesus war korszfest, war **hardt widh stadhen.** (GVB)
 hunc ergo titulum multi legerunt Iudaeorum quia **prope civitatem** erat locus ubi crucifixus est Jesus (V)
 Hunc ergo titulum multi Judaeorum legerunt, quia **prope civitatem** erat locus, ubi crucifixus est Jesus – – (ER)
 Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγύς ἦν **τῆς πόλεως** ὁ τόπος, ὅπου ἐσαυρώθη ὁ Ἰησοῦς (KR)

2. Uuden testamentin ykkösosa sisältää evankeliumit ja Apostolien teot, kakkososa Uuden testamentin kirjeet. Jaon perustelusta Ikola 1966, 117–128. Uusimman tutkimuksen mukaan Agricolan Uusi testamentti ei ole ilmestynyt kahdessa osassa (Perälä 2007, 77–81). Ykkös- ja kakkososa eroavat kuitenkin toisistaan kielellisesti, joten on kiinnostavaa esittää adpositioiden määrät osakohtaisesti.

3. Esimerkeissä on lihavoitu Agricolan kielen tarkasteltavana olevat adpositiorakenteet ja muiden tarkasteltavina olevien tekstien prepositiorakenteet silloin, kun ne vastaavat Agricolan adpositiorakenteita. Nykysuomen esimerkeistä on lihavoitu Agricolan adpositiorakennetta vastaava kohta, joka voi olla muikin kuin adpositiorakenne. Vieraskielisten lähtötekstien prepositiot, jotka eivät vastaa kirjaimellisesti Agricolan adpositiota, ja adverbit, jotka vastaavat Agricolan adpositioita, on alleviivattu. Alleviivausta on käytetty lisäksi osoittamaan esimerkissä olevaa muuta kiinnostavaa seikkaa, kuten adpositiorakenteen täydennyksen määrittä.

Agricolan kielen *läsnä*-adpositiot ovat yhtä poikkeusta lukuun ottamatta prepositioita. Kerran adpositiorakenne muodostuu pelkästä adpositiosta ja possessiivisuffiksista (esim. 2). Preposition täydennys on yhtä poikkeusta lukuun ottamatta partitiivimuotoinen. Kerran täydennys on nominatiivimuotoinen. Tässä kyseessä on taivuttamatta jätetty vieras paikannimi (esim. 3).

- (2) Etziket HERRA coska hen taita leutte, Auxennehwtacat hende, coska hen **lesses** ombi. (A-III-123-[Jes-55:6])
- (3) Mutta Johannes mös castoi, wiele Enonis, **leszna Salim**, sille ette sielle oli palio wesi. (A-II-252-[Jh-3:23])

Kolmessa Agricolan kielen *läsnä*-prepositiorakenteessa preposition ja täydennyksen välillä on *olla*-verbi. Esimerkistä 4 nähdään, että siinä on noudatettu Vulgatan ja kreikankielisen tekstin mallia. Agricolan käännöstä vastaa Vulgatassa *iuxta erat civitas Thalassa* ja kreikankielisessä tekstissä ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία. Muut kaksi prepositiorakenteen keskellä olevaa *olla*-verbiä ovat esimerkissä 5. Niille ei löydy suoraa mallia lähtötekstistä.

- (4) -- tuskalla sen ohitze tulima, nin me tulima ychten Paickan, ioca cutzutan Caunis satama, ioca **lesne oli site Caupungi Lasea**. (A-II-388-[Ap-27:8])
 -- vnd zogen kaum fur vber, da kamen wir an eine Stete, die heisset Gutfurt, da bey war nahe die stad Lasea. (L)
 -- och kommom som någhast fram om, och in til itt rwm, som kalladhes sköona hampn, och war icke longt j frå then stadhen Lasea. (NT)
 -- och komom som noghast fram om, och in til itt rwm, som kalladhes Sköna hampn, och war stadhen Lasea icke longt ther jfrå. (GVB)
 et vix iuxta navigantes venimus in locum quemdam qui vocatur Boni portus cui **iuxta erat civitas Thalassa** (V)
 Et vix praeterlegentes illam, pervenimus in locum quemdam, qui vocatur Pulchri portus, cui vicina erat civitas Lasaea. (ER)
 Μόλις τὲ παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινα, καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία. (KR)
- (5) Ja ette sine **lesse olet sinun Seurakyndas**, hama mailman loppuhun, ia sillewelille sine mös **lesse olet sama paluelias**, iongas ledhetit, cosca hen keskyues sanas cautta teutte -- (A-I-567)
 Et quia ades Ecclesiae tuae vsque ad consummationem seculi, simul, eidem ministro, quem misisti, ades interea, dum mandatum per verbum tuum exequitur. (G, 345)

Agricolan kielen *läsnä*-adpositioiden merkitys on kahta lukuun ottamatta spatiaalinen 'lähellä, luona, vähän matkan päässä' (ks. esim. 1–5). Adpositioiden

täydennyksinä olevat nominit ilmaisevat ilmaisevat yleensä joko paikkaa (11) tai ihmistä (6). Kerran täydennyksenä on artefaktia ilmaiseva *synogoga*. Adpositiorakenteet määrittävät pääosin *olla*-verbiä.⁴ Kerran pääsanana on perkeptiota ilmaiseva *nähdä*, ja kerran adpositiorakenne on lauseessa irrallisena lisänä.

Läsnä-adpositio on kaksi kertaa temporaalisessa käytössä. Se merkitsee 'vähän ennen jotakin tapahtumaa, tapahtuman paikkeilla, tienoilla'. Adposition täydennyksinä ovat tapahtumaa ilmaisevat *loppu* ja *kuolema*, ja adpositiorakenteet määrittävät *olla*-verbiä.

- (6) Sijne quin hen sanopi, Usi, wanhansi hen sen entisen, mutta ioca nyt wanheni ia wanhenepi, se ombi **lesne loppuansa**.
(A-II-643-[Heb-8:13])
- (7) Mine olin **leszne coolemata**, Ja minun hengen oli io lehes heluettijn waijonut – – (A-I-318-[Siir-51:8])

Adpositiorakenteen täydennys saa kolme kertaa määritteekseen relatiivisen *joka*-sivulauseen ja kerran *kussa*-sivulauseen (ks. esim. 1). Niille löytyy malli lähtöteksteistä.

lähes

Agricolan kielessä on viisi *lähes*-prepositiota, ja ne muodostavat rakenteen partitiivimuotoisen nominin kanssa. Postpositiona *lähes* ei esiinny kertaakaan. Prepositioiden ortografia on *lehes*. Niistä neljä esiintyy Uuden testamentin ykkösosassa ja yksi Piinassa.

Uuden testamentin aineiston perusteella nähdään, että kaikille *lähes*-prepositioille löytyy esikuva Agricolan käyttämistä lähtöteksteistä, mutta toisinaan esikuva merkitsee 'lähellä' eikä 'lähelle'. Lutherin saksannoksessa *lähes*-prepositiota vastaa kaksi kertaa *nahe zu* ja kaksi kertaa *nahe bey* 'lähellä'. Ruotsinkielisissä Uuden testamentin käännöksissä vastineina ovat *hardt til* (GVB 1), *hardt när* 'lähellä' (NT 1; GVB 1) ja *widh* (NT 3; GVB 2), joka ei vastaa *lähes*-prepositiota aivan yhtä tarkasti, sen merkitys on 'ääreen, äärellä, luona'. Latiinkielisissä käännöksissä vastineena on *iuxta* ja kerran *in* 'sisässä, sisään', joka ei vastaa merkitykseltään *lähes*-prepositiota. Kreikankielisessä tekstissä prepositiota vastaavat ἐγγύς, ἐνγύς ja πλησίον 'lähellä' (Gyllenberg 1994), joiden täydennykset ovat genetiivimuotoisia, ja ἐφ' 'päällä, päälle', joka ei vastaa merkitykseltään *lähes*-prepositiota.

- (8) Mutta mw dh Hahdet tulit Tiberiast **lehes site paicka**, cussa he olit sönet leipe, sijttequin HERRA oli kijttenyt. (A-II-261-[Jh-6:23])

4. Pääsanoina esiintyvät verbit on luokiteltu Anneli Pajusen (2001) verbien pääluokittelun mukaan.

Tiberiaasta tuli kuitenkin veneitä **lähelle sitä paikkaa**, missä Herra oli kiittänyt Jumalaa ja ruokkinut kansan. (R)

Es kamen aber ander schiffe von Tiberias **nahe zu der Stete**, da sie das Brot gessen hatten, durch des HErrn dancksagung. (L)

Men annor skip komo aff Tiberias, widh thet rumet ther the hadhe ätit brödhit och herren hadhe tackadh gudhi. (NT)

Men annor skep komo aff Tyberias, **hardt til thet rwmet ther the hadhe ätit brödheth**, genom Herrans tacksäyelse. (GVB)

aliae vero supervenerunt naves a Tiberiade **iuxta locum ubi manducaverant panem** gratias agente Domino (V)

Aliae vero supervenerunt naviculae a Tiberiade **juxta locum, ubi comederant panem**, postae quam gratias egisset Dominus. (ER)

Ἄλλα δὲ ἦλθε πλοῖάρια ἐκ Τιβεριάδος **ἐγγὺς τοῦ τόπου, ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον**, εὐχαρισήσαντος τοῦ Κυρίου. (KR)

Agricolan kielen *lähes*-prepositiot ovat merkitykseltään spatiaalisia. Niiden merkitys on 'lähelle, luo, vähän matkan päähän'. Esimerkin 9 *lähes*-preposition on mahdollista tulkita merkitsevän 'lähellä, luona, vähän matkan päässä', jolloin adpositiorakenne olisi tulkittava irralliseksi lisäksi eikä verbin *tulla* määritteeksi. Tulkintaa olosijaiseksi muodoksi tukevat Lutherin saksannoksen ja kreikankielisen tekstin olosijaiset rakenteet *nahe bey dem Dörfflin* ja πλῆσιον τοῦ χωρίου. Latinannoksen prepositiorakenne voi olla joko olo- tai tulosijainen. Nykysuomennoksessakin on käytetty olosijaista ilmausta *sen lähellä*. Myös esimerkin 10 adpositiorakenne on erikoinen. Sekin on mahdollista tulkita irralliseksi lisäksi tai *lähestyä*-verbin määritteeksi. Adpositiorakenteelle suurin malli löytyy Erasmuksen latinannoksesta. Siinä voi olla kyseessä joko olo- tai tulosijainen ilmaus. Sen sijaan saksan ja kreikan adpositiorakenteet ovat tulosijaisia, samoin nykysuomennos. Tässä esimerkissä ei siis ole lähtöksteissä olosijaisuutta tukevia ilmauksia, ja adposition voi tulkita tulosijaiseksi.

- (9) Nin hen tuli ychten Samarian Caupungin, ioca cutzutan Sichar, **lehes site Mancartanota**, ionga Jacob oli andanut Poians Josephin. (A-II-253-[Jh-4:5])

Matkallaan Jeesus tuli Sykar-nimiseen Samarian kaupunkiin. **Sen lähellä** oli maa-alue, jonka Jaakob oli antanut pojalleen Joosefille – – (R)

DA kam er in eine stad Samarie, die heisset Sichar, **nahe bey dem Dörfflin**, das Jacob seinem son Joseph gab – – (L)

Och när han kom till en stadh j Samarien som kallas Sychar, widh en bolstadh, som Jacob hadhe giffwit sinom son Joseph – – (NT)

Och när han kom til en stadh j Samarien som kallas Sychar, widh en boolstadh, som Jacob gaff sinom son Joseph – – (GVB)

v/Venit ergo in civitatem Samariae(,) quae dicitur Sychar(,) **i/juxta praedium quod dedit I/Jacob I/Joseph filio suo(,)** (V; ER)

Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρίας, λεγομένην Συχάρ, **πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακώβ Ἰωσήφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ**. (KR)

- (10) Siinä toisna Peiuene, koska he lehestuit Jerusalemin, Bethphagin pein, **lehes Ölioworta**, lehetti Jesus caxi henen Opetuslastans -- (A-III-147-[Mk-11:1])

Kun he lähestyivät Jerusalemia ja tulivat Betfageen ja Betaniaan **Öljymäen rinteelle**, Jeesus lähetti edeltä kaksi opetuslastaan -- (R)

VND da sie nahe zu Jerusalem kamen, gen Bethphage vnd

Bethanien an den öleberg, Sandte er seiner Jünger zween -- (L)

Och tå the komo in moot Hierusalem till Bethfage och Betaniam vidh olioberghit, vthsende han två vthaff hans läryungar -- (NT)

Och tå the komo in moot Jerusalem till Bethphage och Bethanien widh Olioberghet, vthsende han två aff sina Läriungar -- (GVB)

et cum adpropinquarent Hierosolymae et Bethaniae ad montem Olivarum mittit duos ex discipulis suis -- (V)

Et quum appropinquant Hierosolymis ad Bethphage & Bethaniam **juxta montem olivarum**, emittit duos e discipulis suis -- (ER)

Καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱερουσαλήμ εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἔλαιων, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ -- (KR)

Lähes-prepositiorakenteiden täydennyksenä oleva nomini on kerran ihmistar-koitteinen, muuten täydennyksenä oleva nomini ilmaisee paikkaa. Prepositio-rakenteet määrittävät liikettä (*lähteä, tulla*) ja tapahtumaa (*tulla*) ilmaisevia verbejä sekä liikeverbiä *lähestyä*, mikäli esimerkin 10 adpositiorakennetta ei tulkita irralliseksi lisäksi. *Lähes*-prepositiorakenteen täydennys saa kaksi kertaa määritteekseen relatiivisen sivulauseen. Esimerkissä 9 se on *joka*-sivulause ja esimerkissä 8 *kussa*-sivulause. Kummallekin sivulauseena olevalle määritteelle löytyy esikuva Agricolan käyttämistä lähtöteksteistä.

lähi-vartaloiset adpositiot Agricolasta nykykieleen

Lähes ja *läsnä* ovat Nykysuomen sanakirjan mukaan adverbeja, eivätkä ne esiinny adpositioina enää nykysuomessa. *Lähes*- ja *läsnä*-adverbeja käytetään NS:n mukaan harvoin ja vain vanhahtavassa tyylissä merkityksessä 'lähelle, liki, luo, tykö' ja 'lähellä, liki, luona'. Suomen kielen perussanakirja ja Kielitöimiston sanakirja eivät enää mainitse näitä merkityksiä. (NS; PS; KS, s.v. *lähes, läsnä*.)

Agricolan Uuden testamentin kymmenestä *läsnä*-adpositiosta kuusi on käännetty nykyiseen Uuden testamentin käännökseen *lähellä*-adpositiolla (esim. 11). Kolme *läsnä*-adpositiota on korvattu jollain muulla rakenteella (esim. 12) ja yksi *vieressä*-adpositiolla (esim. 13).

- (11) Mutta Bethania oli **leszne Jerusalemita**, lehes wijsitoistakymmende Wacomitta. (A-II-278-[Jh-11:18])
Betania oli **lähellä Jerusalemia**, noin viidentoista stadionmitan päässä – – (R)
- (12) Ja quin JEsus taas ylitzemeni Hahdella toiseen rantaan, cokounsi palio Canssa henen tygens, ia oli **lesse merta**. (A-II-123-[Mk-5:21])
Kun Jeesus oli veneellä palannut toiselle puolen järveä, hänen luokseen kerääntyi paljon väkeä. Hänen vielä ollessaan **rannalla** – – (R)
- (13) Ja nin hen sielde sijrsijn ia meni ydhen Miehen Hoonesen, ionga nimi oli Justus, se oli Jumalinen Mies, ionga Hoone oli **lesse Sinagoga**. (A-II-363-[Ap-18:7])
Hän lähti heidän luotaan ja asettui Titius Justus - nimisen [sic.] juma-laapelkäävän miehen taloon, joka oli aivan **synagogan vieressä**. (R)

Agricolan Uudessa testamentissa on neljä *lähes*-prepositiota. Niistä kolme on käännetty nykyisessä Uudessa testamentissa *lähelle*-adpositiolla (esim. 8) ja yksi *lähellä*-adpositiolla (esim. 9).

Nykysuomessa *lähi*-vartaloisia adpositioita ovat ulkopaikallissijaiset *lähellä*, *läheltä* ja *lähelle*, joita käytetään postpositioina genetiivin tai partitiivin kanssa ja prepositioina partitiivin kanssa. Ne voivat muodostaa adpositiorakenteen myös pelkän possessiivisuffiksin kanssa. (NS; ISK, 691.) Isossa suomen kielioipissa todetaan, että *lähellä* esiintyy myös irrallaan partitiivitäydennykseltään, ja se on adpositionakin adverbimainen: **Kovin lähellä varkautelainen Olli ei Haataisen lukemia liiku, sillä eilen hän jäi kakkoseksi tuloksella 78,64.** Esimerkistä näkyy myös se, että *lähellä*-adpositio voi saada omankin määritteen. (ISK, 691.)

Lähellä esiintyy suomen kirjakielessä Raimo Jussilan (1998) mukaan ensimmäistä kertaa Juustenilla (1575), *läheltä*- ja *lähelle*-muotoja Jussila ei mainitse. *Lähellä*, *läheltä* ja *lähelle* merkitsevät nykysuomessa 'liikellä, -ltä, -lle'. Niitä käytetään ensinnäkin paikasta merkityksissä 'ei kaukana, vähän matkan päässä, läheisyydessä, lähistöllä, lähettyvillä, lähiseudulla, -tienoilla; vieressä, ääressä'. Ne ilmaisevat myös aikaa, jolloin niiden merkitys on 'lyhyen ajan päässä (varsinkin tulevaisuudessa, harvemmin menneisyydessä), läheisessä tulevaisuudessa, kohta käsillä, tulossa, odotettavissa, ovelle; vähän ennen jotakin määräaikaa, alla, paikkeilla, tienoilla'. Lisäksi adpositioita käytetään muista suhteista, sukulaisuudesta, samankaltaisuudesta, yhtäläisyydestä, tuttavuudesta, (henkisestä) yhteenkuuluvuudesta, viehtymyksestä, taipumuksesta tms., kuten *Toisiaan lähellä olevat kielet*. (NS; PS; KS.)

Nykyisessä Uuden testamentin käännöksessä on *lähi*-vartaloisista adpositioista eniten *lähellä*-adpositiota (17). *Lähellä*-adpositioista seitsemän esiintyy samassa kohtaa kuin jokin Agricolan *lähi*-vartaloisen adpositio. Nykyisen Uuden testamentin *lähellä*-adpositioista yhdeksän on partitiivitäydennyksen saavia prepositioita ja kolme genetiivitäydennyksen saavia postpositioita. Adpositioiden merkitys on yhtä poikkeusta lukuun ottamatta 'vähän matkan päässä,

läheisyydessä, lähistöllä'. Yhden adposition merkitys on temporaalinen 'vähän ennen jotakin tapahtumaa, paikkeilla, tienoilla'.

Vuoden 1992 Uudessa testamentissa on viisi *lähelle*-adpositiota. Niistä kolme esiintyy samassa kohtaa kuin jokin Agricolan *lähi*-vartaloinen adpositio. Adpositioista kolme on partitiivitäydennyksen saavia prepositioita, yksi partitiivitäydennyksen saava postpositio ja yksi pelkän possessiivisuffiksin kanssa rakenteen muodostava adpositio. Kaikki adpositiot ilmaisevat paikkaa 'vähän matkan päähän, läheisyyteen, lähistölle'. Uudessa testamentissa ei ole yhtään *läheltä*-adpositiota.

Tämän suhteellisen vähäisen tutkimusaineiston perusteella näyttää siis siltä, että *lähi*-vartaloisten adpositioiden systeemi on muuttunut miltei kokonaan Agricolan kielestä nykysuomeen. *Lähes* ja *läsnä* -adpositiot ovat korvautuneet ulkopaikallissijaisilla *lähi*-vartaloisilla muodoilla. Nämä muodot ovat pitemmälle kieliopillistuneet kuin Agricolan *läsnä* ja *lähes*, sillä niillä voidaan ilmaista myös abstraktimpia suhteita kuin paikkaa ja aikaa. Lisäksi muutosta näkyy siinä, että nykykielessä *lähi*-vartaloiset adpositiot esiintyvät myös postpositioina. Agricolan kielessä ne ovat prepositioita yhtä pelkän possessiivisuffiksin kanssa rakenteen muodostavaa adpositiota lukuun ottamatta. Tässä näkyy Agricolan käyttämien lähtötekstien vaikutus. Kaikki kielet, joista Agricola on tekstit kääntänyt, ovat prepositiokieliä.

liki

Liki-sanavartalolla on vastineita useissa lähisukukielissä, kuten inkeröisen ja karjalan *liki* ja viron *ligi*, ja saamessa, kuten pohjoissaamen *lahka*. Vaikkei sanavartalolla olekaan vastineita etäisemmissä sukukielissä, se kuulune silti vanhaan omaperäiseen sanastoon. (SKES; SSA; NES.)

Agricolan kielessä on 34 *liki*-adpositiota. Niiden ortografia on *liki* yhtä painovirheellistä esiintymää *ilki* lukuun ottamatta. Adpositioista yli kaksi kolmasosaa esiintyy Rukouskirjassa (24). Muut *liki*-adpositiot esiintyvät teoksittain seuraavasti: Uusi testamentti (ykkösosa) 6, Psalmtari 2, Piina 1 ja Profeetat 1.

Kaikille Agricolan Uuden testamentin kuudelle *liki*-adpositiolle löytyy samaa merkitsevä esikuva jostain lähtötekstistä, yleensä useammastakin. Esikuva ei kuitenkaan välttämättä vastaa Agricolan adpositiota kirjaimellisesti. Lutherin saksannoksessa ovat vastineina *vmb*, joka merkitsee 'ympäri, ympärillä; noin' (5) ja *bei* (1). Kummassakin Uuden testamentin ruotsinnoksessa jokaista *liki*-adpositiota vastaa prepositio *widh* 'ääreen, äärellä, luona; noin'. Latinankielisissä Uuden testamentin käännöksissä Agricolan *liki*-adpositiota vastaa *circa*-prepositio (V 4; ER 3). Lisäksi vastaavassa kohdassa on Vulgatassa kaksi kertaa adverbi *quasi* 'noin, suunnilleen' ja Erasmuksen latinannoksessa kolme kertaa samaa merkitsevä adverbi *ferme*. Kreikankielisessä tekstissä *liki*-adpositiota vastaa prepositio *περι* 'ympärillä; vaiheilla' (3) ja kerran *κατά*, jonka perusmerkitys on 'pitkin, kautta; alas, luo; jossakin'. Sitä käytetään myös ilmai-

semaan aikaa, jolloin jotakin tapahtuu. (Gyllenberg 1994.) Lisäksi vastineena on kahdesti adverbi ὥσει 'noin'.

- (14) Ja **liki yhdexette hetke** hwti Jesus corckial änelle, sanoden --
 (A-II-106-[Mt-27:46])
 Vnd vmb die neunde stunde schrey Jhesus laut, vnd sprach -- (L)
 Och widh then niyonde timan, ropadhe Jesus medh högga röst och
 sadhe -- (NT; GVB)
 e/Et **circa horam nonam** clamavit I/Jesus voce magna(,) dicens --
 (V; ER)
 Περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ,
 λέγων -- (KR)

Agricolan kielessä *liki* on aina prepositio ja se muodostaa rakenteen yhdeksän kertaa odotuksenmukaisesti partitiivimuotoisen nominin kanssa (esim. 14 ja 15). Yleensä, 25 kertaa, preposition täydennys on kuitenkin nominatiivisijainen. Prepositiorakenteissa, joissa *liki* esiintyy nominatiivimuotoisen täydennyksen kanssa, täydennyksenä on yhtä poikkeusta lukuun ottamatta numeraali, joka on kirjoitettu roomalaisin kirjaimin (esim. 16). Nämä kaikki esiintyvät Rukouskirjan kalenteriosassa, jossa kerrotaan kunkin kuukauden kohdalla, mihin aikaan aurinko nousee ja laskee. Toisaalta on mahdollista tulkita myös, että *liki* on näissä esimerkeissä adverbi, jonka merkitys on 'noin, suunnilleen'. Nominatiivimuotoinen täydennys on kerran myös prepositiorakenteessa, jossa täydennys on taivuttamatta jätetty vierasperäinen paikannimi *Hadadrimon* (esim. 17).

Agricolan kielen *liki*-prepositioiden merkitys on 'lähellä, likellä'. Prepositioista suurin osa (30) ilmaisee aikaa. Preposition täydennyksenä on 24 kertaa numeraali ja kuusi kertaa aikaa ilmaiseva *hetki*-substantiivi. Prepositiorakenteet määrittävät aina verbiä. Yleisimpiä ovat tapahtumaa ilmaisevat *nousta-* ja *laskea-*verbit, jotka kuvaavat auringon nousua ja laskua. Kumpikin esiintyy kaksitoista kertaa. Muut verbit ovat liikettä ilmaisevat *tulla* ja *ylesastua*, puheaktia ilmaiseva *huutaa*, joka esiintyy pääsanana kahdesti, aistihavaintoa ilmaiseva *nähdä* ja tilaa ilmaiseva *olla*.

- (15) Ja quin he tulit, iotca **liki ychte toistakymende hetke** tulleet olit, ia
 sait cukin peiue palcan. (A-II-078-[Mt-20:9])
 (16) Auringo nouse **liki v**. Ja laskehen **liki vij**. (A-I-020)

Neljällä *liki*-prepositiolla ilmaistaan paikkaa. Prepositioiden täydennyksenä on paikkaa ilmaiseva substantiivi, ja prepositiorakenteet määrittävät verbejä. Verbit ilmaisevat tilaa (*olla*, joka on pääsanana kaksi kertaa, ja *istua*) ja puheaktia (*puhua*).

- (17) Silloin pite swren Walitosidkun oleman Jerusalemis, ninquin se oli
liki Hadadrimon, sijnä kedhos Megiddos. (A-III-750-[Sak-12:11])

- (18) Sille minun Sielun ombi surkiutta teunens, ia minun Elemen on iuri
liki Heluettite. (A-III-339-[Ps-88:4])
Paljon, ylen määrin olen kärsinyt, olen **tuonelan kynnyksellä.** (R)

Kuten Agricolan kielessäkin, myös nykysuomessa *liki* on prepositio. Sitä voidaan kuitenkin käyttää nykysuomessa myös postpositiona, mutta postpositiona se on harvinainen. *Liki*-adposition täydennys on partitiivimuotoinen, kuten Agricolankin kielessä. *Liki* merkitsee nykysuomessa 'lähellä, likellä; lähelle, likelle'. (NS; PS; KS.)

Liki on suhteellisen harvinainen Agricolan kielessä ja harvinainen Agricolan Uudessa testamentissa, jossa se esiintyy kuusi kertaa. Agricolan Uuden testamentin *liki*-prepositioista yksikään ei ole säilynyt vuoden 1992 Uuden testamentin käännökseen. Vuoden 1992 Uudessa testamentissa ei ole yhtään *liki*-adpositiota. Agricolan *liki*-prepositiot on käännetty nykyisessä Uuden testamentin käännöksessä *vaiheilla*-adpositiolla kolme kertaa (esim. 19), *noin*-adverbilla kerran (esim. 20), adessiivisijaisella substantiivilla kerran (esim. 21) ja muunlaisella käännöksellä kerran (esim. 22).

- (19) Toisna peiuen coska he matkas olit, ia lehestuit Caupungita,
ylesastui Petari Salin wllackon Rucoleman, **liki cwdhet hetki.**
(A-II-340-[Ap-10:9])
Seuraavana päivänä, kun miehet olivat matkalla ja jo lähestyivät kaupunkia, Pietari nousi **kuudennen tunnin vaiheilla** katolle rukoukseen. (R)
- (20) Ja se oli **liki cwdhetta hetke.** (A-II-253-[Jh-4:6])
Oli keskipäivä, **noin kuudes tunti.** (R)
- (21) Ja quin he tulit, iotca **liki ychte toistakymende hetke** tulleet olit, ia sait cukin peiue palcan. (A-II-078-[Mt-20:9])
Ne, jotka oli palkattu **yhdennellätoista tunnilla**, tulivat ja saivat kukin denaarinsa. (R)
- (22) Ja quingasta sis me itzecuki cwlemma heiden puhuan meidem Kie-lilem iossa me syndynet olema? – – Phrygias ia Pamphiliyas, Egyptis ia Libian Maanraioilla **liki Kyreni** – – (A-II- 316-[Ap-2:8, 10])
Kuinka me sitten kuulemme kukin oman synnyinmaamme kieltä?
Meitä on täällä – – Frygiasta, Pamfyliasta, Egyptistä ja Libyasta
Kyrenen seudulta – – (R)

Vuoden 1992 Uudessa testamentissa ei esiinny myöskään paikallissijaisia adpositioita *likellä, likeltä* ja *likelle*, joiden merkitys on 'lähellä, läheltä, lähelle' (NS; PS; KS). Jussilan (1998) mukaan *likellä* esiintyy suomen kirjakielissä ensimmäistä kertaa 1732. *Likeltä*- ja *likelle*-muotoja Jussila ei mainitse.

Uuden testamentin aineiston vähyyden takia sen perusteella ei voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä *liki*-adposition käytöstä, mutta adposition käyttö näyttää vähentyneen, ja *vaiheilla* näyttää olevan se adpositio, jota käyte-

tään Uuden testamentin nykykäännöksessä *liki*-adposition sijaan. Sanakirjojen avulla voidaan todeta, että *liki*-adposition merkitys on sama kuin *lähellä*-adposition (ks. ed. luku), joten myös sillä voidaan ilmaista abstraktimpia suhteita kuin paikkaa ja aikaa. Se on siis nykykielessä pidemmälle kieliopillistunut kuin Agricolalla. Kuten *lähi*-vartaloisten adpositioiden, myös *liki*-adposition kohdalla näkyy adpositiosysteemin muuttuminen. *Liki*-vartaloisista adpositioista käyttöön ovat tulleet myös ulkopaikallissijaiset muodot, joten *liki*-vartaloisten adpositioiden systeemi on laajentunut Agricolasta nykykieleen.

Lopuksi

Agricolan kielessä on 20 *läsnä*-adpositiota, 5 *lähes*-prepositiota ja 34 *liki*-prepositiota. Adpositioita esiintyy kaikissa muissa Agricolan teoksissa paitsi Käsi-kirjassa, Weisuissa ja ennustoksissa ja Abckirjassa. Suurin osa adpositioista on Rukouskirjassa (29) ja Uudessa testamentissa (20). *Liki* esiintyy usein Rukouskirjassa, *lähi*-vartaloiset adpositiot Uudessa testamentissa. Muihin teoksiin adpositiot jakaantuvat seuraavasti: Psalmtari 4, Piina 3, Profeetat 2 ja Messu 1.

Kaikki *liki*- ja *lähes*-adpositiot ovat prepositioita, samoin *läsnä* yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. *Läsnä* muodostaa kerran adpositiorakenteen pelkän possessiivisuffiksin kanssa. *Lähi*-vartaloisten adpositioiden täydennys on tyyppillisesti partitiivisijainen. Kerran adposition täydennys on nominatiivisijainen. Tässä on kyseessä taivuttamatta jätetty vierasperäinen paikannimi. *Liki*-prepositioiden täydennys on yleensä nominatiivissa, harvemmin odotuksenmukaisesti partitiivissa. Nominatiivimuotoinen täydennys prepositiorakenteessa on roomalaisin kirjaimin kirjoitettu numero ja kerran vierasperäinen paikannimi.

Rakenteellisesti *lähi*-vartaloisissa adpositioissa kiinnittää huomiota se, että kolmessa tapauksessa adposition ja täydennyksen välissä on *olla*-verbi. Adpositiorakenne ei ole siis niin kiinteä kuin useimmat muut adpositiorakenteet.

Agricolan kielessä *lähi*-vartaloisilla adpositioilla ja *liki*-prepositiolla on melko selkeä työnjako. *Lähi*-vartaloiset adpositiot ovat spatiaalisia kahta temporaalista esiintymää lukuun ottamatta. Sen sijaan *liki*-prepositiolla ilmaistaan yleensä aikaa. Merkitykseltään temporaalisia *liki*-prepositioita on 30 ja spatiaalisia neljä.

Adpositiorakenteiden täydennyksinä on tavallisesti aikaa (31) tai paikkaa (20) merkitsevä nomini. Myös ihmistarkoitteinen nomini on melko yleinen (7). Muutarkoitteiset nominit ovat harvinaisia täydennyksinä. Yleisimmät adposition täydennykset ovat kuusi kertaa esiintyvä *hetki* ja *III, V, VI, VII* ja *VIII*, jotka kukin esiintyvät neljä kertaa. Adpositiorakenteet määrittävät verbejä. Yleisimmät verbit ilmaisevat tapahtumaa (25) tai tilaa (22). Muut verbit ovat harvinaisia. Noin kolmessa neljäsosassa esiintymiä adpositiorakenne määrittää jotakin kolmesta yleisimmästä verbistä, jotka ovat *olla* (22), *laskea* (12) ja *nousta* (12).

Kun tarkastellaan adpositioiden muutosta Agricolasta nykykieleen, huomataan, että miltei koko *lähi*-vartaloisten adpositioiden systeemi on muuttunut.

Läsnä ja *lähes* eivät esiinny nykykielessä enää adpositioina. Niiden sijaan käytetään ulkopaikallissijaisia *lähi*-vartaloisia adpositioita. *Lähes*- ja *läsnä* ovat yhtä poikkeusta lukuun ottamatta prepositioita, nykyisin *lähi*-vartaloisia adpositioita käytetään myös postpositioina. Agricolan käyttämien lähtökielten vaikutus näkyy tässä, sillä lähtökielet ovat kaikki prepositiokieliä.

Agricolan Uudessa testamentissa on 14 *lähi*-vartaloista adpositiota, ja nykyisessä Uuden testamentin käännöksessä on 24 *lähi*-vartaloista adpositiota. *Lähi*-vartaloisten adpositioiden käyttö on siis suhteellisen vähäistä kummassakin, mutta on lisääntynyt jonkin verran. *Lähi*-vartaloiset adpositiot ovat myös pitemmälle kieliopillistuneita nykykielessä kuin Agricolalla. Agricolan kielessä ne ilmaisevat spatiaalisia ja temporaalisia suhteita, nykykielessä niillä voidaan ilmaista myös abstraktimpia suhteita, kuten samankaltaisuutta ja yhtäläisyyttä.

Myös *liki*-adposition kohdalla on tapahtunut muutosta. Agricolan kielessä esiintyvän *liki*-preposition lisäksi nykykielessä ovat käytössä myös *liki*-vartaloiset ulkopaikallissijaiset muodot. Tutkimusaineisto on *liki*-adpositionkin kohdalla niukka. *Liki* on harvinainen Agricolan Uudessa testamentissa, eikä yhtään *liki*-vartaloista adpositiota esiinny nykyisessä Uuden testamentin käännöksessä. Sanakirja-aineiston avulla voidaan kuitenkin todeta, että myös *liki* on kieliopillistunut Agricolasta nykykieleen, sillä myös sillä voidaan ilmaista spatiaalisten ja temporaalisten suhteiden lisäksi abstraktimpiakin suhteita. Agricolan kielessä se toimii vain näissä prototyyppisen kieliopillistumisketjun alkupäässä olevissa merkityksissä.

Lähteet

Aineslähteet

- A = Mikael Agricolan teokset 1–4. Uudistettu näköispainos. WSOY, Porvoo 1987. Ja tekstikorpus Mikael Agricolan teokset 1–4. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. Korpus sisältää Agricolan teosten 1. uudistetun näköispainoksen vuodelta 1987 ja sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjallisuuden korpus: Agricola. [http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agrilrk1_rdf.xml 5.6.2009.]
- ER = Desiderii Erasmi Roterdami opera omnia VI. Lugduni Batavorum 1705. Näköispainos. The Gregg Press Limited, London 1962. Sisältää Uuden testamentin Erasmusuksen latinankielisen käännöksen.
- G = Gummerus, Jaakko 1955: Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XLIV. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- GVB = Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526, utgivet av Natan Linqvist. Stockhom 1941 ja Biblia, Thet är, All then Helgha Scriff, på Swensko. Tryckt j Upsala 1541.

- KR = *Desiderii Erasmi Roterdami opera omnia VI*. Lugduni Batavorum 1705. Näköispainos. The Gregg Press Limited, London 1962. Sisältää Erasmuksen julkaiseman kreikankielisen Uuden testamentin v:n 1535 laitoksena.
- L = Luther, Martin, D.: *Die gantze Heilige Schrifft Deudsch*, Wittenberg 1545. Herausgegeben von Hans Volz unter Mitarbeit von Heinz Blanke. Textredaktion Friedrich Kur. München 1972.
- NT = *Thet Nyia Testamentit på Swensko af år 1526*. Ånyo utgifvet af Aksel Andersson. Uppsala 1893.
- R = *Pyhä Raamattu. Vanha testamentti. Uusi testamentti*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. [<http://www.evl.fi/raamattu> 22.6.2009.]
- V = *Hieronymi Vulgata*. [<http://www.intratext.com/X/LAT0001.htm> 8.6.2009.]

Muut lähteet

- Gyllenberg, Rafael 1994: *Uuden testamentin kreikkalais-suomalainen sanakirja*. Neljäs painos. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki.
- Harris, Alice – Campbell, Lyle 1995: *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Heine, Bernd – Claudi, Ulrike – Hünnemeyer, Friederike 1991: *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Hjelt, Arthur 1909: *Mikael Agricola Uuden Testamentin kääntäjänä*. Juhlaesitelmä Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikokouksessa 19. p. tammik. 1908. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- Hopper, Paul J. – Traugott, Elizabeth Closs 1993: *Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ikola, Niilo 1966: Mikael Agricolan Uuden testamentin painatusvaiheita. – *Sananjalka* 8, 117–128.
- ISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. SKS, Helsinki.
- Itkonen-Kaila, Marja 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Suomi 184. SKS, Helsinki.
- Jussila, Raimo 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. SKST 696, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. SKS, Helsinki.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. [<http://mot.kielikone.fi/mot/turkuyo/netmot.exe?UI=figr&height=153> 22.6.2009.]
- Langacker, Ronald W. 1977: Syntactic Reanalysis. – Li, Charles N. (ed.): *Mechanism of Syntactic Change*, 57–140. University of Texas Press, Austin.
- NES = Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. WSOY, Porvoo. 1951–1961.

-
- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. SKS, Helsinki.
- PERÄLÄ, ANNA 2007: *Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus*. SKST 1123. SKS, Helsinki.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. 1990–1994.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. 1974–1981.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja I–III*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. 1992–2000.
- UEW = Rédei Károly 1986–: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Heidi Salmi
Suomen kieli
Turun yliopisto
heidi.salmi[a]utu.fi